

USODA PREDANIH

Tiho in počasi, do smrti izmučeni, so turjaški borci odhajali proti izhodu, kjer so vozili italijanski tanki, partizanski komandant Pero pa je divje grozil:

»Kdor pride z orožjem, bo ustreljen!«

Fantje so polagali orožje. Komunisti, slovenski in italijanski, so se valili v grad in ropali, kar je kdo dosegel.

Nekdo takole opisuje tiste težke trenutke predaje:

»Na desni in levi so nas obstopili napadalci, mi pa smo stali med njimi v dolgi vrsti po dva in dva — okrog 700 po številu. Pred nami je gorel grad. Partizani so planili na nas in nam pobrali vse, kar je bilo kaj vredno. Zelo smo se čudili, ko smo videli pred seboj le malo partizanov, večina so bili Italijani, ki so se pridružili komunistom. Tovarišice so se objemale in poljubljale z italijanskimi vojaki, nas pa zmerjale z vsemi najgršimi imeni iz komunističnega slovarja. Vseh teh psovok ne more nihče ponoviti.

Temu so tudi fašistični vojaki dodali svoje. Ko je pred vrata pripeljal velik tank, je italijanski vojak, ob katerem je sedela tovarišica, od navdušenja nad zmago zaklical: ‚Facciamo un risotto! — Naredimo rižoto!‘, tovarišica pa ga je v njegovem jeziku hujskala, naj zapelje kar čez nas. Takoj nato je zavpila: ‚Kje so farji, da jim bomo čreva na špulce navili?‘

Prišel je tudi Perne. Ko je odvrigel pištolo, je dejal: ‚Ko je sila najhujša, je božja pomoč najbližja!‘

Pri ranjencih sta ostala ribniški kaplan Sitar in velikolaški zdravnik dr. Kožuh. Dopovedovala sta, da sta le v službi, a ni nič pomagalo. Pognali so ju v vrsto na cesti. Dr. Kožuh je ob slovesu dejal: ‚Tako je: družino imam, dva otroka, ženo ... Če me bodo ustrelili, nič zato! Za pravico smo se borili, za to se pa spleča umreti.‘ To so bile njegove zadnje besede turjaškimi fantom.«

Spet druga priča pripoveduje: »Med zadnjimi sem šel proti vratom. Sredi dvorišča me zgrabijo partizani in mi ukažejo, naj grem iz gradu preko stolpa. Šel sem v stolp, po lestvi se pa nisem hotel spustiti, zato so me odgnali preko razritega dvorišča. Videl sem pa le, kje so prvi partizani prišli v grad.«

Nazadnje so se spravili nad ranjence, katerih je bilo 36. Tudi nje so zapodili iz gradu, v hišo pod gradom. »Kdor more lesti, naj pride; drugi naj tu poginejo!« je oblastno dejal komandant. Fantje so zbrali poslednje mo-

či, od bolečin so stiskali ustnice in se vlekli na določeni kraj. Ljudje, ki so jih gledali, so jokali, jim prinašali vode ter jih prosili, naj se umaknejo in skrijejo. Ranjenci pa so verjeli komunističnim zagotovitvam, da bodo odšli v bolnišnico, in so ostali.

Partizani so začeli takoj izbirati svoje žrtve. Najprej so jih oropali vsega, kar so imeli, celo sezuli so jih, zraven pa jih pretepali, kakor se je komu ljubilo. Neki sprijen študent je takoj poklical profesorja Petelina in ga zvezanega odgnal za hišo. Nekaj ur življenja mu je rešil le njegov profesorski tovariš, ki ga je iztrgal ničvrednemu bivšemu učencu.

Tako so jih mučili kaki dve uri.

Potem so od nekod privlekli dolgo vrv in kup električne žice, katero so razrezali na krajše konce. Za zunanje roke so jih zvezali po dva in dva, notranje roke pa so jim navezali na vrv, katero so potegnili po sredi. Stali so tako na tesno, da so drug drugemu stopali na prste in pete. Pri vezanju so pridno pomagali tudi Italijani.

Ko so bili vsi zvezani, se je začelo sramotenje, suvanje in pretepanje. Nato so začeli izbirati duhovnike in oficirje.

Turjaški borci so odšli na svoj križev pot. To je bil za slovenske komuniste najbolj »zmagoslaven« pohod. Na čelu sprevoda so vozili italijanski tanki, na katerih je vihrala zastava z rdečo zvezdo. Na njih so sedeli partizanski oficirji; med njimi je bil izdajalec Prajer, ki se je v Laščah hvalil: »Turjak bi nikoli ne padel, če ne bi bilo mene!« Za tanki je stopala »častna četa« partijcev, ki je prepevala partizanske pesmi, med temi: »Za pravdo in svobodo slovenskega naroda«. Godec je na harmoniko godel zmagoslavne koračnice. Za temi je stopalo okoli 350 parov zvezanih turjaških branilcev; med prvimi so bili: profesor Petelin, Malovrh, Mavec, Perne in drugi.

Najprej so se ustavili na marofu, kjer so partizani uprizorili partizansko veselico, miting. Ujetniki so morali leči po travi, partizani pa so jih po mili volji pretepali.

Proti večeru so nadaljevali pot proti Rašici in Velikim Laščam. Ob cesti se je zbralo veliko ljudi, ki so molčali, ženske pa so naglas jokale. Prinašale so jim vode, a komunisti jim je niso pustili dati.

V Malih Laščah je »častna četa« pripravila poseben sprejem. Nahujskani zmerjalci so kričali, tulili in grozili, legionarji pa so molče, toda ponosno šli mimo njih. Iz zbora zvezanih se je oglasil starejši možak: »Oče, odpusti jim, saj ne vedó, kaj delajo!«

V VELIKIH LAŠČAH

V Velikih Laščah so spet sklicali ljudi, da proslavé »največjo zmago osvobodilne vojske«. Tovarišice so si izbirale posamezne »bele pse« in jih (seveda zvezane) bile v obraz. Najbolj se je izkazala tovarišica Brodnikova, ki je izbrala kaplana Toneta Poldo in ga opljuvala.

Po tem sramotanju so jih odpeljali v silose pod veliko-laško železniško postajo. Natrpali so jih v barako in jim prepovedali izhod. Bilo je obupno. Zvezani so sedeli po tleh, že več dni brez hrane in brez vode. Ponoči so večkrat nanje streljali skozi lesene stene. Več fantov je bilo ranjenih. Med nas so prihajali razni oficirji in začeli iskati svoje žrtve. Posebno so spraševali po poveljniku Roglju, kaplanu Lavrihu in drugih. Oglasil se ni nihče, komunisti pa so grozili: »Hudiči, vas bomo že zjutraj našli!«

Zjutraj je prišla »komisija«, trije partizani in stara partijka, ki so popisali ujetnike. Prišel je »minister« dr. Jožko Brilej, ki je imel sramotilen nagovor na duhovnike in bogoslovce. Zatem sta prišla Tone Fajfar in Edvard Kardelj. Preklinjala sta norost protikomunistične borbe, vendar pa **ponovno zagotovila amnestijo vsem**, »ker so imeli vsaj toliko soli, da so se predali,« kakor je rekel Fajfar.

Kakšna je bila ta amnestija, so kmalu spoznali.

Pozno popoldne je prišla »višja komisija«. Ta je določila, da je treba ujetnike razdeliti takole: a) poveljniki

in organizatorji; b) duhovniki in bogoslovci; c) legionarji-prostovoljci, č) mobiliziranci.

Te razdelitve se niso dosledno držali. Izbrali so poveljnike in organizatorje ter duhovnike in bogoslovce. Vse druge so obdržali skupaj. Še enkrat so jim zvezali roke. Ko je partijec pregledoval zvezane ujetnike, je ob njem stopal italijanski vojak in potrjeval pregled:

»Bene, si, si!«

Ko so bili vsi zvezani, so najprej odgnali vse oficirje, za njimi pa še vse ostale. Nihče ni vedel, kaj se bo z njimi zgodilo; a kakor povedó preživeli, so vsi imeli občutek, da jih ženejo v gozd, kjer jih bodo vse po vrsti postrelili. To bi se verjetno tudi zgodilo, če bi nihče ne pobegnil.

Na čelu dolge kolone, katero so pognali v noč, je bila skupina tistih, katere so komunisti izbrali kot oficirje in organizatorje. Ti so bili že precej daleč od silosov, ko so zadnji pari največje skupine šele stopili izza žične ograje okrog silosa. Tedaj je na vasi zaregljala strojnica. Vsi so slutili, da se je nekaj zgodilo. Stražarji so začeli besno kričati nad ujetniki in jih pehati nazaj za žico.

Umor oficirjev

Za poveljnike in organizatorje so komunisti določili 12 ujetnikov. Kakor je bilo rečeno zgoraj, so jih prve odgnali v noč. Ko so prišli pred gostilno v Velikih Laščah, so jih kar tam pod veliko lipo postrelili. Od dvanajstih se je trem posrečilo pobegniti. To so bili: Vinko Rak, Matija Ivanc, poštar v Vel. Laščah, ter neki Jakič iz Škocijana pri Turjaku. (Škrbec: »R. Z.«, II. del, stran 21.)

Ostalih devet so ustrelili. To so bili: poveljnik Turjaka Ferdinand Žlender-Žuraj, Tone Perne, Franc Miklič, Rogelj, Janez Mustar (Marinkec), Lojze Šušter iz Vidma, dva iz Žvirč in profesor Stanko Petelin iz Ljubljane.

Ranjenci

Zaradi zaporednosti dogodkov je treba na tem mestu zapisati besedo o turjaških ranjencih, čeprav to ne spada pod Velike Lašče.

Ob predaji je bilo v gradu 36 ranjencev.

V ponedeljek zjutraj, 20. septembra, je pred hišo, v kateri so bili, prijahal partizanski poveljnik in zaklical ranjencem:

»Kdor more hoditi, naj pride ven!«

Lačni in izmučeni so se ranjenci kot smrtne sence prikazali v veži. Dekle, ki je prav tedaj okrog hiše vodila enega od ranjenih, je jokaje popisala grozodejstvo tega komunističnega morilca:

»Strašno je bilo! Komandant je stal oholo razkoračen pred hišo in ustrelil vsakega, ki se je prikazal na vratih.«

Ljudje so potem našteli 28 trupel in jih pokopali.

Med pobitimi so znana tale imena: Kadunc Franc, Jerič Jože, Jerič Franc, Jože Strnad iz Zdenske vasi, Boštjančič Franc, Kastelic Jože, Kovačič Jože iz Vidma, Janez-kov iz Zagorice; iz škocijanske posadke so bili: Andolšek Franc, Peckov Jože, Petelin Anton, Bavdek Franc, Okorn Anton in bogoslovci: Breznik Jože z Gorenjskega, Logar Jože in Krmelj Matevž iz Škofje Loke.

Od ranjencev se je rešil Hren Ludovik, ki je zgodaj zjutraj vstal in odšel mimo straže.

Noč groze

Videti je, da so hoteli z vsemi jetniki opraviti tako na kratko kot z oficirji. Svoj načrt so spremenili, ker je Vinko Rak pobegnul takoj, ko je stopil izza žične ograje. Druge so pognali nazaj v silos.

Duhovnike in bogoslovce so še tisti večer s slavnostno okrašeno lokomotivo v živinskih vagonih prepeljali v Kočevje, kjer so se v gradu srečali s preživelimi četniki iz Grčaric.

Za ostale ujetnike je nastopila noč groze, katere ni

mogoče popisati. Pijani stražarji so okrog in okrog barake zakurili ogenj, da bi tako preprečili pobege. Bili so obsedeni od zmage nad legionarji. Vse križem so streljali v barako, skozi okna, v strop in stene. Zvezani fantje so se valili sem in tja, iz kota v kot in se umikali pred krogli, kakor je kdo mogel. Dva sta bila ranjena: eden v prsi, drugi v trebuh.

Opolnoči so pridrveli partizanski oficirji, prav tako pijani kot zunaj stražarji. Pretepali so jih in jim grozili, da niso vredni drugega, kot da jih pobijejo in zmečejo na gnoj. Kričali so nad njimi, da so vsi izdajalci naroda, zato jih bo narod sodil in pobil kot stekle pse. To je trajalo dve uri, potem pa jih je spet dobila v roke pijana straža. Celo noč so trepetali od strahu, da bodo živi zgoreli.

Drugi pokol v Laščah

Okrog devetih zjutraj so začeli spet izbirati žrtve. Nabrali so jih 60: 59 moških in eno žensko. Zvezali so jih po dva in dva, nato pa okrog njih potegnili dolgo, debelo vrv, da se še ganiti niso mogli. Tudi te so odgnali skozi vas, od tam pa v gozd nad postajo in jih tam postrelili. Ljudje ne bodo nikoli pozabili tega žalostnega sprevoda, ki je z molitvijo stopal mimo železniške postaje — v smrt, in tudi ne mlake krvi, ki so jo drugi dan videli v tem gozdiču. Dr. Kožuh je grede v smrt naprej molil rožni venec.

O ustrelitvi so partizani objavili imena devetih »talcev«, postrelili pa so jih vseh 60.

Med temi žrtvami so znana naslednja imena: zdravnik dr. Kožuh, okrajni sodnik dr. Zalokar, Rožanc Beno in njegov brat Ivan, občinski tajnik iz Lašč, sodnijski sluga Brglez, Jurkov iz Zagorice; Jakič Franc in Jože, Lunder Leopold, Žnidaršič Janez, Ščuk Anton, Bambič Matija, Bambič Franc, Okorn Franc, Krivec Janez, dva brata Kunčič — vsi iz Škocijana; Adolf Mihelčič iz Zabukovja, Zabukovec Jože in Janez, Petelin Jože, brata Jože in Polde Bavdek, Perhaj Ivan, Adamič Jože in Bavdek iz Malih Lipljen.

V KOČEVJU

Čez eno uro, nekako ob 10. dopoldne, so začeli tudi druge klicati iz barake. Pregledali so, če imajo vsi jetniki trdno zvezane roke, potem pa so jih po 40 navezali na vrv. Tako so stali do treh popoldne. Tedaj so jih odgnali na postajo. Vsako tako zvezano skupino so spravili v živinski vagon. Polegli so ob stene; to je bila strašna muka, ker so drug drugega vlekli za zatečene roke in si jih zvijali.

Ljudje iz bližnjih vasi so jim prinesli jajc, kruha in jabolk. Partizani so jih odganjali od vlaka, ljudje pa so kar zdaleč metali hrano v odprte vagone. Jetniki so jo z usti pobirali s tal, kot živina. Bilo je nekaj strašnega.

Iz Lašč so jih odpeljali nekako ob pol štirih popoldne.

V Kočevju so večino odgnali skozi mesto v Dijaški dom, nekaj pa so jih takoj odpravili v italijanske barake. V Dijaškem domu so jih tako natrpali po sobah, da so kar na kupu ležali po golih tleh. Bili so že tretji dan brez hrane in brez vode.

V Dijaškem domu so ostali tri dni in štiri noči. Vedno so bili na ogled terencem in partizanom iz vse Dolenjske; ti so odločali o njihovi kazni in usodi. Vse, ki so se v boju z njimi posebno odlikovali, so odbrali in odpeljali v kočevski grad, veliko pa so jih kar skrivaj pobili. Kako se je ujetnikom godilo v tem gradu, bo govora v posebnem poglavju.

Že takoj drugi dan so ločili tudi tiste, ki niso bili v VS, ampak so se zatekli samo v Turjak. Te so poslali v »delavske bataljone«.

»DELAVSKI BTALJONI«

O kakšnem posebnem dodeljevanju v te bataljone ni poročil niti ni mogoče dognati, koliko so jih v te skupine poslali. To navsezadnje ni tako posebno važno, če pomislimo, da je bilo vse razdeljevanje le videz »pravičnosti«, v resnici pa so bili vsi, o katerih so le slutili, da niso zanje, obsojeni na smrt. Vedno in povsod so se ravnali po smislu

odredbe njihovega vodstva z dne 28. maja 1942: »Čim trša bo naša pest, tem lažji bo posel!« Temu je še Kidrič dodal svoje: »Proti beli gardi je mogoč samo en postopek: postopek fizičnega uničenja: Da se proti beli gardi vzpostavi revolucionaren red, bo IOOF izdal odlok za reorganizacijo sodstva, skrbeti je treba, da bo pri tem vladala revolucionarna ostrina.« (»Koledar Svob. Slov.«, letnik 1953, str. 243). To se preprosto pravi: pobiti je treba vse, ki niso komunisti.

Po tem odloku so bili že vnaprej obsojeni vsi protikomunisti s Turjaka, zato je vseeno, v kakšno »kazensko« skupino so jih poslali.

Te delavske bataljone so preganjali sem in tja po Kočevskem. Vsak dan je koga zmanjkalo, ker so vedno iskali informacij za vsakega posebej; kogar so spoznali za odločnega protikomunista, ta je moral s poti. Pri hitrem likvidiranju jih je oviral strah pred Nemci, ki so začeli kmalu prodirati od Novega mesta. Več ujetnikov je pobegnilo po zaslugi stražnikov, med katerimi je bilo precej mobilizirancev, ki so bili po srcu proti komunistom.

Ko se je nemška ofenziva bližala tudi Kočevju, so partizani sklenili, da je treba vse ujetnike likvidirati. Ta odlok je prinesel komandant mesta Kočevje poveljniku »delavskega bataljona«, ko je bil ta ravno na poti proti Kočevskemu Rogu. Partizana sta se nekaj časa razgovarjala o načinu in kraju likvidacije. Končno je poveljnik mesta odšel v Kočevje po »navodila«. »Delavski bataljon« je tačas sedel v grmovju za cesto, ne da bi slutil, po kaj je šel eden od komunistov v Kočevje.

Komandant se iz Kočevja ni več vrnil, ker so ga tam prijeli Nemci in ga ustrelili, ker so pri njem našli napisano povelje za likvidacijo vseh ujetnikov.

Medtem se je vedno bolj bližalo streljanje prodirajočih Nemcev. Komandant bataljona in stražniki so iz strahu zbežali, ujetniki pa so izrabili to priliko in se razbežali na vse strani. (M. Škerbec: »Rdeča zver, pijana krvi«; II. del, str. 52).

F. Hočevar poroča, da so te bataljone pokorili in strahovali z raznimi grožnjami. Najbolj pogosta je bila, da bodo pobili fante, ki so v drugih bataljonih (Kočevje, Ribnica), če bo kdo pobegnul. To je imelo največ vpliva na tiste, ki so imeli v komunističnih zaporih svoje brate.

V italijanskih barakah

Okrog 25. septembra so iz Dijaškega doma odgnali kakih 350 ujetnikov in jih nastanili v italijanskih barakah. Nekaj jih je bilo v barakah že prej. Tukaj se je hrana zelo poslabšala; dobivali so le umazano vodo, na kateri je plavalo malo korenja ali živinske pese. Trpljenje jetnikov se je večalo iz dneva v dan. Stanovanje je bilo neprimerno slabše kot v Dijaškem domu; uši, bolh in stenic je bilo toliko, da o spanju ni bilo govora. Z neprestanim zasliševanjem, zmerjanjem in grožnjami so fantom ubijali živce. Pokradli so jim vse, kar je še komu ostalo. Posameznike so klicali ven, nazaj pa jih ni bilo več. Jetnikom so lagali, da so jih poslali domov, v resnici pa so vse pobili. Samo iz ambruške posadke so jih v Kočevju postrelili 12, 25 pa že prej v Laščah.

Lakota je bila strašna. Fantje niso mogli več vstajati, tako so bili izčrpani. Kadilci bi vse dali za ogorek cigarete, a ga niso dobili. Nekega dne je eden od ujetnikov zlezal v podstrežje in opazil cel kup smeti, katere so tam pustili še Italijani. Začel je brskati po smeteh in našel cigareto. Potem so odšli tudi drugi. Nekomu se je vdrl strop, kar je takoj priklicalo v sobo partizane. Ker nihče ni hotel izdati, kdo je bil na stropu, so komunisti vse postavili v vrsto in zagrozili, da bo vsak peti ustreljen. Res so vsakega petega potegnili iz vrste. Ko je prizadeti videl, da gre zares, se je sam javil in povedal, da je po smeteh brskal za tobakom.

Kočevski grad

Življenje v teh zaporih je bilo obupno. Celice so bile zelo majhne, a so v vsako spravili 30 do 35 ujetnikov.

Komaj je bilo dovolj prostora, da so vsi stali, na ležanje ni bilo mogoče misliti. Ker je bilo že pozno jeseni, je bilo mrzlo, imeli pa niso ne odej ne obleke. Nekateri so bili popolnoma nagi, ker so jim pokradli vso obleko.

Hrana — če se sme tako imenovati — niti za žival ne bi bila. Največkrat so po enkrat na dan dobili skodelico neke čorbe, v kateri je bil kakšen košček krompirja ali zelja. Kakšen dan niti tega niso dobili. Zaradi slabe hrane so tako oslabei, da nekateri niso mogli nič več vstajati. Ko so jih klicali k zaslišanju, so se opotekali in se oprijemali sten. Skoro vsi so oboleli za drisko (diarejo), nekateri celo za krvavo. Prve dni so jih še pustili na stranišče, ki je bilo na koncu hodnika, pozneje pa so jim tudi to prepovedali. Čeprav je bila voda poleg vrat na hodniku, jim tudi vode niso dovolili. Ker tako niso imeli nobene možnosti osebne higijene, so vsi dobili kožno bolezen, neke vrste srbečico, ki je bila tako strašna, da so od samega praskanja dobili rane po celem telesu. Razumljivo — zdravniške pomoči ni bilo nobene, le norčevali so se iz njih.

Druga največja nadloga so bile uši, katerih so imeli na milijone. Večji del dneva jim je potekel v pobijanju te golazni, a otresti se je niso mogli. Najhuje je bilo, ker so se uši zajedle pod kraste ran. Teh bolečin ni mogoče popisati.

Prvi teden so jetnikom pustili, da so vsak dan odšli za eno uro na dvorišče, kjer so se sprehodili in prišli v stik s prijatelji iz drugih celic. Potem je bilo te »svobode«
konec. Tiste, ki so bili v prvi celici, so obdolžili, da so imeli v celici skrito puško, da so imeli namen ubiti stražarja in pobegniti. To je bila grda laž, pretveza, da znanprej nihče več ni smel zapustiti celice.

Vsi so bili prepričani, da jih prej ali slej čaka smrt. Nanjo so bili vsi dobro pripravljeni, tudi tisti, ki prej morda celo življenje niso mislili nanjo. Med junaki je bilo dovolj duhovnikov, da so jih spravili z Bogom in uredili njih račune z Njim.

Kljub neznosnemu fizičnemu trpljenju morala fantov ni nikdar padla in se niti eden ni udingal komunistom. Vsi so umrli kot mučenci, čeprav dostikrat prevarani od onih, ki bi jih morali voditi. Vsi so umrli v enem prepričanju: Turjak, Zapotok, Grčarice in Kočevje so bili nepotrebni in bi jih ne bilo, če bi vodstvo bilo na mestu. V teh zaporih so bili pripadniki prav vseh političnih skupin, dovolj so imeli časa pregledati preteklost in svoja vodstva, sklep vseh pa je bil le eden: Žrtvujemo svoja mlada življenja kot žrtve politike, v upanju, da naša žrtev ne bo zaman in se bodo oči odgovornih odprle vsaj v bodoče.

Dneve pred smrtjo so si krajšali z raznimi predavanji. Tvarine jim ni nikoli zmanjkalo, ker so bili med zaporniki inženirji, zdravniki, juristi, profesorji, duhovniki in oficirji. Dokler so bili vsaj malo pri moči, je po celicah večkrat zadonela pesem, ki je bila izraz njihove notranje mirnosti in pripravljenosti na največjo žrtev.

Ni mogoče reči, da so bili vsi njihovi stražarji podivjane zveri, saj so bili mnogi prisilni mobiliziranci. Neki Župančič, rudniški delavec v Kočevju, star kakšnih 40 let, je videl, kako jetnikom pešajo moči, zato je neke noči šel po vrtovih in v vrečo nabral jabolk. Ko je bil ponoči na straži, jih je razdelil med jetnike. Eden od komunistov ga je za to dobro delo naznanil, zato je bil obsojen na smrt. Ubili so ga v Mozlju 15. oktobra zvečer.

Kakor tega delavca tudi partizanskih prostitutk ne bo nihče pozabil. Po nočnih orgijah, ki so jih imeli v gradu, so vedno prihajale v celice, pljuvale v jetnike in jih pretepeale. Žgale so jih s cigaretami po obrazu in rokah. Posebno so pred njimi trpeli duhovniki. To se je ponavljalo vsak večer do kočevskega »procesa«.